

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ GÖMRÜK HÜQUQU: ANLAYIŞI VƏ PREDMETİ

E.Ə.ƏLİYEV,

BDU “Beynəlxalq xüsusi hüquq və Avropa hüququ” kafedrasının profesoru, hüququ üzrə elmlər doktoru.

a-etibar@rambler.ru

Q.N. NOVRUZOV,

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin Akademiyasının rəisi, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru.

Məqalədə müəllifləri tərəfindən Azərbaycan Respublikasının gömrük hüququ, onun anlayışı və nizamasalma predmeti ilə bağlı məsələlər nəzərdən keçirilir, gömrük hüququna dair definisiya formulə edilir.

Əsas sözlər: gömrük hüququ, görük işi, gömrük münasibətləri, gömrük tənzimlənməsi, gömrük fəaliyyəti, gömrük-hüquq normaları.

Müasir dövrdə hüquq doktrinasında «gömrük hüququ» terminindən istifadə olunmağa başlanılmışdır. Bu terminin nisbətən «cavan» olmasına baxmayaraq, elmi ədəbiyyat səhifələrində də işlədilməsinə rast gəlinir. (1) Bəs gömrük hüququ dedikdə nə başa düşülür?

Qeyd etmək lazımdır ki, yaşadığımız ictimai həyatda və cəmiyyətdə digər fəaliyyət növləri ilə yanaşı, həm də xarici ticarət-iqtisadi əlaqələr fonunda və bazar iqtisadiyyatı şəraitində gömrük fəaliyyəti həyata keçirilir. (2) Gömrük əməliyyatlarının aparılması nəticəsində ölkə büdcəsinə xeyli miqdarda vəsait toplanılır; statistik göstə-

ricilərə görə, məsələn, 2018-ci il ərzində bu vəsaitin məbləği 3,44 milyard manatdan çox olmuşdur. (3)

Gömrük fəaliyyətinin – gömrük işinin həyata keçirilməsi zamanı müəyyən növ iqtisadi xarakterə malik ictimai münasibətlər əmələ gəlir; söhbət gömrük münasibətlərindən gedir.

«Gömrük» anlayışının mənə yükü altında ölkəyə gətirilən və ya ölkədən çıxarılan mallardan, nəqliyyat vasitələrindən alınan gömrük ödənişləri (gömrük rüsumları, vergilər, gömrük yığımları, dövlət rüsumu və haqq) başa düşülür.

Gömrük işi – gömrük sərhədindən keçirilən mallar və nəqliyyat vasitələri barəsində gömrük-tarif tənzimlənməsi tədbirlərindən, xarici ticarət fəaliyyəti iştirakçıları tərəfindən gömrük qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qadağalara və məhdudiyyətlərə riayət olunmasını təmin edən üsullar toplusundan, gömrük siyasətinin həyata keçirilməsinin digər vasitələrindən ibarətdir.

Gömrük tənzimlənməsi isə gömrük sərhədindən malları və nəqliyyat vasitələrini keçirmək hüququndan istifadə edən şəxslərin riayət etməli olduğu norma və qaydaların müəyyən olunmasıdır. Gömrük tənzimlənməsi gömrük qanunvericiliyinə və xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsinə dair qanunvericiliyə, habelə beynəlxalq müqavilələrə uyğun olaraq həyata keçirilir. (4)

Azərbaycan Respublikasının həm gömrük orqanları, həm də digər şəxslər gömrük münasibətlərinin iştirakçısı ola bilərlər. Belə ki, gömrük münasibətləri, hər şeydən

əvvəl, gömrük orqanları və digər şəxslər arasında yaranır. Digər şəxslər dedikdə, bir qayda olaraq Azərbaycan Respublikasının gömrük sferasında xarici ticarət fəaliyyəti iştirakçıları (fiziki və hüquqi şəxslər) başa düşülür. Gömrük münasibətləri həm də gömrük orqanlarının öz aralarında əmələ gəlir. Gömrük orqanı gömrük münasibətlərində məcburi tərəf kimi iştirak edir; gömrük orqanının iştirakı olmadan gömrük münasibətlərinin yaranmasından söhbət gedə bilməz.

Gömrük münasibətləri müvafiq hüquq normaları vasitəsi ilə tənzimlənir ki, onlar Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsində (GM) və digər normativ hüquqi aktlarda nəzərdə tutulmuşdur. Məhz həmin normaların sistemi gömrük hüququ adlanır. Gömrük hüququnun təşəkkül tapması və inkişafı üçün əsas kateqoriya kimi «gömrük fəaliyyəti» çıxış edir. Başqa sözlə, gömrük fəaliyyəti (iş) hüquqi anlayış kimi «gömrük hüququ»nun əmələgəlmə (genesis) əlamətidir.

Gömrük hüququnun məna yükü gömrük fəaliyyətinin həyata keçirilməsi prosesində əmələ gələn müvafiq gömrük münasibətlərini tənzimləyən hüquq normalarının sistemini (məcəmusunu) əhatə edir. Məhz gömrük orqanları ilə fiziki və hüquqi şəxslərin iştirakı ilə onların arasında yaranan bu münasibətlər, yeni gömrük münasibətləri iqtisadi xarakter daşımaqla gömrük hüququnun tənzimləmə sferasına daxildir.

Gömrük münasibətləri dövlətin gömrük siyasətinin həyata keçirilmə vasitələri ilə əlaqədar yaranır. Gömrük siyasəti dedikdə Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisində gömrük nəzarəti və mal dövriyyəsinin daha səmərəli tənzimlənməsi, daxili bazarın qorunması, milli iqtisadiyyatın in-

kişafının stimullaşdırılması, dövlətin iqtisadi siyasətindən irəli gələn vəzifələrin həyata keçirilməsi, habelə beynəlxalq normalara uyğun gömrük işinin aparılması nəzərdə tutulur. Gömrük siyasəti Azərbaycan Respublikasının daxili və xarici siyasətinin tərkib hissəsi olub, müxtəlif vasitələr əsasında həyata keçirilir ki, gömrük ödənişlərinin alınması, gömrük rəsmiləşdirilməsi, malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədlərindən keçirilməsi, gömrük nəzarəti və s. belə vasitələrə aiddir. Bir sözlə, gömrük münasibətləri gömrük işi sferasında yaranan münasibətlərdir.

Eyni zamanda qeyd etməliyik ki, gömrük fəaliyyəti (iş) ölkədə gömrük siyasətinin və onun məqsədlərinin həyata keçirilməsinin təmin edilməsinə, habelə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının (insan haqlarının) qorunmasına yönəlmiş və dövlət məcburetmə tədbirlərinin tətbiqi ilə əlaqədar olaraq dövlət-idarəetmə fəaliyyətinin xüsusi növüdür. Həm də dövlət-idarəetmə fəaliyyəti dövlət hakimiyyətinin üç qolundan biri sayılan «icra hakimiyyəti» qoluna mənsubdur.

Gömrük işi üzrə fəaliyyəti xarakterizə edən bir sıra əlamətlər mövcuddur ki, onlara aşağıdakılar aiddir:

a) bu, gömrük işi sahəsində ictimai münasibətlərin qorunması və təmin olunması, gömrük hüquqpozmalarına qarşı mübarizə aparılması sferasında xüsusi icra hakimiyyəti strukturlarına rəhbərlik edilməsi, onların işinin təşkil olunması və əlaqələndirilməsi üzrə fəaliyyətdir; bu baxımdan, idarəetmə fəaliyyətinin, əsasən, bütün cəhətləri (təşkilati, nəzarət, dövlət-hakimiyyət fəaliyyəti, səlahiyyətli orqanlar qarşısında cavabdehlik və s.) gömrük fəaliyyətinə xasdır;

b) gömrük işi üzrə fəaliyyət dövlət idarəetməsinin xüsusi növüdür; bu əlamət iki məqamla şərtlənir.

Birinci, gömrük fəaliyyəti sahəsində iştirak edən əsas tərəflərdən (gömrük orqanları – fiziki və hüquqi şəxslər) birinin digərinə xidməti təbəçiliyi yoxdur, yəni onlar bütün horizontal hüquq münasibətlərində bərabər dərəcədə yalnız qanuna təbədir; gömrük-hüquq pozuntusu törətmiş şəxsə qarşı gömrük orqanı tərəfindən inzibati məcburiyyət tədbirləri görüldükdə isə vertikal hüquq münasibətləri fonunda həmin şəxin gömrük orqanına təbəçiliyi yaranır.

İkinci, gömrük fəaliyyətinin xüsusi xarakterə malik olması, bu fəaliyyət növünün əsasını təşkil edən və onun məzmununa daxil olan «qoruma» (mühafizə) anlayışından irəli gəlir. Belə ki, «qoruma» funksiyasının əsas istiqaməti gömrük işi sahəsində hüquqazidd davranışın qarşısının alınmasına və aradan qaldırılmasına yönəlmişdir; onun başlıca məqsədi subyektlərin pozulmuş hüquqlarını və mənafelərini müdafiə etməkdən ibarətdir. Gömrük mühafizəsi zamanı xüsusi üsullardan istifadə olunur ki, həmin üsullar qorumanın vacib elementi sayılır. Geniş spektrli bu üsullara gömrük fəaliyyətinin xüsusi metodları da deyilir; onlara aşağıdakılar aiddir: inzibati gömrük nəzarəti, inzibati məcburetmə, gömrük təminatı, gömrük informasiyasının toplanması və s.

Beləliklə, gömrük fəaliyyəti dövlət məcburetmə tədbirlərinin tətbiq edilməsi üçün sərəncamında xüsusi aparatı olan icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən həyata keçirilən vacib əhəmiyyətli hüquq-mühafizə fəaliyyəti sayılır. Gömrük orqanlarının

hüquq-mühafizə fəaliyyəti, onların hüquq və vəzifələri gömrük qanunvericiliyində birbaşa təsbit olunmuşdur (Gömrük Məcəlləsi – bundan sonra GM, maddə 8,9, 17-20).

c) gömrük fəaliyyətinin səciyyəvləndirilməsi üçün inzibati gömrük nəzarət və inzibati gömrük məcburetmə metodları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu kontekstdə hər iki metodu ümumiləşdirərək qeyd edə bilərik ki, gömrük fəaliyyəti nəzarət-məcburetmə fəaliyyətidir;

d) gömrük fəaliyyəti öz hüquqi təbiətinə görə xüsusi peşə fəaliyyətidir; peşəkarlıq bu fəaliyyət növünün spesifik əlamətidir (GM, maddə 53). Gömrük fəaliyyətini həyata keçirən əməkdaşın (dövlət qulluqçusunun) ümumi hazırlıq, peşə və xidməti hazırlıq keçməsi, habelə mənəvi və digər keyfiyyətlərə malik olması barədə müvafiq göstərişlər gömrük qanunvericiliyində öz əksini tapmışdır (GM, Etik Davranış Kodeksi, «Gömrük orqanlarında xidmət haqqında» Əsasnamə və s.). Hüquq-mühafizə orqanlarının, o cümlədən gömrük orqanlarının bilavasitə insanlarla işlədiyini və gündəlik fəaliyyətlərində insan hüquqları ilə bağlı təminatların gücləndirilməsi zəruriliyi ilə qarşılaşdığını nəzərə alsaq, bu orqanların əməkdaşlarının insan hüquq və azadlıqlarının mübadiləsi sahəsində bilik və bacarıqlarının artırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. (5)

e) gömrük fəaliyyəti öz xarakterinə görə aşkardır, cəmiyyətin və onun hər bir üzvünün qanuni mənafeyinə xidmət edir. Gömrük orqanları öz fəaliyyəti haqqında qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş qaydada dövlət orqanlarına və əhaliyə məlumat verir. Hər kəs sorğu vermək yolu ilə, qa-

nunla qorunan sirlər və konfidensial məlumatlar istisna olmaqla, gömrük qanunvericiliyinin tətbiqinə dair istədiyi məlumatı gömrük orqanlarından əldə edə bilər (GM, maddə 39);

f) gömrük işi sahəsində fəaliyyət müəyyən normativ-hüquqi əsasda, yəni müvafiq hüquq normaları sistemi əsasında həyata keçirilir. Bu normaları iki yerə bölmək mümkündür: maddi-hüquq normaları və inzibati-prosessual normalar. Göstərilən normalar sistemi bütövlükdə gömrük orqanlarının vəzifələrini, hüquqlarını və məsuliyyətini, eləcə də onların fiziki və hüquqi şəxslərlə qarşılıqlı münasibətlərini müəyyənləşdirir, gömrük işi sahəsində inzibati xətalara konkret hallarını, inzibati tənbehləri və onları tətbiq edən səlahiyyətli orqanları ehtiva edir, məcburetmə təsir tədbirlərinin tətbiq qaydasını, həmçinin inzibati xətalara haqqında işlər üzrə icraat qaydasını təfəssilatı ilə tənzimləyir və digər münasibətləri nizama salır. Bu hüquq normaları sistemi məcmu şəklində «gömrük hüququ»nu formalaşdırır.(6)

Gömrük fəaliyyətini xarakterizə edən fakultativ əlamətlər də vardır ki, onların sırasında aşağıdakıları göstərmək olar: məsələn, gömrük fəaliyyətini «gömrük işi sahəsində cinayətlərə dair işlər üzrə təhqiqat və istintaq aparılması», «əməliyyat-axtarış fəaliyyəti» kimi səciyyələndirən əlamət, şəxslərə müvafiq hallarda gömrük rəsmiləşdirilməsi üzrə əməliyyatların həyata keçirilməsində yardım göstəriləsi və s.

Göründüyü kimi, doğrudan da gömrük işi sferasında əmələ gələn ictimai münasibətləri tənzimləyən müvafiq hüquq normalarının sistemi gömrük hüququnu yaradır.

Müasir dövrdə formalaşma mərhələsində olan gömrük hüququ müxtəlif variantlarda işləndiyinə görə çoxcəhətli anlayışdır və o, aşağıda göstərilən dörd əsas mənada işlədilir:

- 1) obyektiv mənada;
- 2) qanunvericilik mənasında;
- 3) elmi mənada;
- 4) tədris kursu mənasında.

Obyektiv mənada gömrük hüququ dedikdə gömrük işi sahəsində fəaliyyət ilə əlaqədar yaranan ictimai münasibətləri tənzimləyən hüquq normalarının sistemi başa düşülür; onlara gömrük-hüquq normaları deyilir. Buna görə də obyektiv mənada gömrük hüququ müvafiq gömrük-hüquq normalarından ibarətdir. Bu normaların əsas təyinatı və başlıca funksiyası gömrük-hüquq münasibətlərini tənzimləməkdir.

Obyektiv mənada gömrük hüququ, qeyd etməliyik ki, milli hüquq sisteminin tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Onun hüquqi statusuna dair məsələyə növbəti paragrafların birində aydınlıq gətirəcəyik. Obyektiv mənada gömrük hüququ bundan sonra, sadəcə olaraq «gömrük hüququ» termini ilə əhatə olunacaqdır. Buna görə də, təbii ki, «obyektiv mənada gömrük hüququ» və «gömrük hüququ» ifadələri eynimənalı, sinonim anlayışlar kimi başa düşülməlidir.

Qanunvericilik mənasında gömrük hüququ dedikdə gömrük fəaliyyəti sahəsində əmələ gələn ictimai münasibətləri tənzimləyən normativ hüquqi aktların – gömrük haqqında qanunvericilik sənədlərinin məcmusu başa düşülür. Gömrük haqqında qanunvericilik massivinə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Gömrük Məcəlləsi, «Gömrük tarifi haqqında» Qanun,

«Antidempinq, kompensasiya və mühafizə tədbirləri haqqında» Qanun, onlara uyğun olaraq qəbul edilmiş digər normativ hüquqi aktlar və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr daxildir (GM, maddə 4).

Elmi mənada gömrük hüququ dedikdə gömrük hüququna aid olan məsələlər (gömrük hüququnun subyektləri, gömrük-hüquq münasibətləri, gömrük-hüquq normaları və digər məsələlər) barədə fikirlərin, ideyaların, nəzəriyyələrin, fərziyyələrin, şərhlərin, postulat və konsepsiyaların və s. mülahizələrin məcmusu başa düşülür; o, gömrük fəaliyyətinə aid olan məsələləri tədqiq edir, öyrənir və bu səbəbdən də gömrük hüquq elmi adlanır; bəzən ona gömrük hüquq doktrinası da deyilir. Gömrük hüquq elminin öyrənmə (tədqiqətmə) predmetinin təkmilləşdirilməsi müasir dövrdə aktual vəzifələrdən sayılaraq, xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Tədris kursu mənasında gömrük hüququ dedikdə tələbələrə və oxucu auditoriyasına gömrük hüququ barədə biliklər və sistemləşdirilmiş informasiya verən tədris fənni başa düşülür. Bu mənada onu gömrük hüququ tədris fənni adlandırmaq olar; o, nə tənzimləyir, nə tədqiq edir, nə də öyrənir, yalnız öyrədir. Buna görə də gömrük hüququ fənninin özünəxas öyrətmə predmeti vardır; onun əsas vəzifəsi gömrük-hüquq normalarını, onların məzmununu və tətbiq praktikasını, həmçinin gömrük hüquq elmini tələbələrə öyrətməkdən ibarətdir. Bununla o, gömrük işi sahəsində müvafiq hüquqi qabiliyyətə malik olan kadr və mütəxəssislər hazırlayır.

Beləliklə, şərh olunanları nəzərə alaraq, gömrük hüququna aşağıdakı kimi elmi (doktrinal) anlayış verə bilərik:

– gömrük hüququ dedikdə ölkə daxilində gömrük işi sahəsində fəaliyyətin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq yaranan ictimai münasibətləri tənzimləyən hüquq normalarının məcmusu və sistemi başa düşülür.

Milli hüquq sistemində gömrük hüququnun ayrılmasını aşağıdakı arqumentlərlə əsaslandırmaq olar: (7)

– birinci, gömrük hüququ öz tənzimləmə predmetinə malikdir (gömrük işi sahəsində ictimai münasibətlərin geniş dairəsi);

– ikinci, gömrük hüququnun öz tənzimləmə subyekt dairəsi mövcuddur (bir tərəfdən – gömrük orqanları və bu orqanların qulluqçuları, digər tərəfdən – fiziki və hüquqi şəxslər);

– üçüncü, gömrük hüququ öz tənzimləmə obyektlərinə malikdir (gömrük sərhədindən keçən mallar və nəqliyyat vasitələri);

– dördüncü, gömrük hüququ üçün inzibati-hüquqi və mülki-hüquqi nizaməsalma üsulları ilə əlaqələndirilən kompleks hüquqi tənzimləmə metodu xarakterikdir;

– beşinci, gömrük hüququ özünəməxsus tənzimləmə mənbələrinə malikdir (GM, GTQ və s.).

Eyni zamanda qeyd etməliyik ki, gömrük işi sahəsində münasibətlərin tənzimlənməsində gömrük-hüquq normaları sistemində milli hüququn digər sahələrinə (məsələn, konstitusiyaya hüququ, inzibati hüquq, mülki hüquq, əmək hüququ, ekologiya hüququ və s.) xas olan hüquq normaları da bu və ya digər dərəcədə iştirak edir.

Milli hüquq sisteminin hər bir tərkib hissəsinin özünəməxsus nizaməsalma predmeti vardır. Bu sözləri eyni ilə gömrük hüququ haqqında da söyləmək mümkündür.

Belə ki, gömrük hüququ özünəxas nizamlaşma predmetinə malikdir; onun nizamlaşma predmeti belə bir suala cavab verir: gömrük hüququ hansı növ ictimai münasibətləri tənzimləyir?

Qeyd etmək lazımdır ki, gömrük işi sferasında yaranan bəzi gömrük-idarəetmə münasibətləri inzibati-hüquq normaları ilə, daha dəqiq desək, inzibati hüquq sahəsinin tərkibində formalaşmış gömrük-hüquq normaları vasitəsilə tənzimlənir.¹ Deməli, gömrük hüququ vasitəsilə hansı qrup ictimai münasibətlər tənzimlənirsə, o münasibətlər də məhz onun nizamlaşma predmentini təşkil edir. Bu münasibətlərin dairəsini müəyyənləşdirmək üçün, ilk nöbədə, nəzərə alınmalıdır ki, gömrük işi sahəsində idarəetmə fəaliyyəti ilə əlaqədar yaranan münasibətlər gömrük hüququnun predmeti olmaqla, dövlət-idarəetmə münasibətlərinin bir növüdür.

Lakin burada bir məqama diqqət yetirmək lazımdır ki, inzibati hüquqla tənzimlənən ictimai münasibətlərin hamısı bütövlükdə dövlət-idarəetmə münasibətlərinə aid deyildir. Məsələn, inzibati xəta törətmiş şəxsə qarşı inzibati tənbehin tətbiq olunması idarəetmə münasibətləri deyil, hüquqi məsuliyyət münasibətləridir. (8)

Dövlət-idarəetmə və gömrük münasibətlərinin müqayisəli təhlili göstərir ki, idarəetmə əlaməti hər iki növ münasibətləri inzibati-hüquqi təsir sferasında vahid tam halında birləşdirməklə yanaşı, eyni zamanda «normativ hüquqi təsir» spesifik cəhət nəzərə alınmaqla fərqləndirilir və həmin münasibətlərin ayrı-ayrı müxtəlif «mühitdə» mövcud olmalarını şərtləndirir («daxili» hakimiyyət mühiti – dövlət-idarəetmə münasibətləri, «xarici» mühit – gömrük münasibətləri).

Dövlət-idarəetmə və gömrük işi sferasında mövcud olan ictimai münasibətləri fərqləndirən digər əlamət onların subyektləri tərəfindən yerinə yetirilən sosial funksiyada da özünü biruzə verir. Belə ki, dövlət-idarəetmə subyektlərinə xidməti əlaqələrdə subordinasiya ilə bağlı «dövlət qulluqçusu» kimi xarakterik cəhət xasdır. Gömrük işi sahəsində münasibətlərdə isə tipik subyektlər adi mülki hüquqi statusa malikdirlər (məsələn, fiziki və hüquqi şəxslər). Dövlət-idarəetmə və gömrük işi sahəsində fəaliyyət sferasında subyektləri başqa əlamətlər üzrə də fərqləndirmək mümkündür.

Gömrük-hüquq normaları ilə tənzimlənən ictimai münasibətləri aşağıda göstərilən əsas qrupa bölmək olar:

- I. Təşkilati – gömrük münasibətləri;
- II. Nəzarət – gömrük münasibətləri;
- III. İnzibati – gömrük məcburetmə münasibətləri və s.

Təşkilati-gömrük münasibətləri gömrük işi sahəsində fəaliyyətin həyata keçirilməsi üzrə gündəlik işin təşkili ilə sıx surətdə bağlıdır. Bu qrup münasibətlərə aşağıdakılar aiddir:

– gömrük işinin təmin edilməsi üzrə gömrük naryadlarının (keşik çəkmə, patrulluq, müşahidə və s.) təşkili, təlimatlandırılması və bölüşdürülməsi üzrə münasibətlər;

– gömrük işinin təmin edilməsi sahəsində gömrük orqanları arasında qarşılıqlı fəaliyyət tədbirləri üzrə münasibətlər;

– gömrük işi sahəsində fəaliyyətin həyata keçirilməsi üzrə yaranan digər təşkilati-gömrük münasibətləri.

Nəzarət-gömrük münasibətləri gömrük işi sahəsində fəaliyyətin həyata keçirilməsi

prosesində vacib əhəmiyyətə malikdir. Bu qrup münasibətlərdə bir tərəfdən – gömrük orqanları, digər tərəfdən isə – fiziki və hüquqi şəxslər iştirak edir. Qeyd etmək lazımdır ki, gömrük hüququnun predmetini təşkil edən belə münasibətlər ən tipik, geniş yayılmış və gömrük qaydalarının qorunmasında mühüm yer tutan münasibətlərdir. Göstərilən nəzarət-gömrük münasibətləri gömrük işi sahəsində təhlükəsizliyin təmin edilməsinə, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının (insan haqlarının) müdafiə olunmasına birbaşa toxunur.

Gömrük-hüquq münasibətləri ilə tənzimlənən münasibətlər qrupunda inzibati-məcburetmə münasibətləri mühüm rol oynayır. Söhbət, gömrük-məcburetmə münasibətlərindən gedir; onlar iki növə bölünür:

– gömrük işinin təhlükəsizliyi üçün təhdid yaranması ilə əlaqədar münasibətlər – belə münasibətlər qarşısıalınmaz fiziki hadisələrin (məsələn, zəlzələ, yanğın, uçqun və s. təbiət hadisələri) baş verməsi və yaxud hüquq qaydalarından kənarlaşma faktları nəticəsində əmələ gəldikdə inzibati-delik münasibətlərindən fərqli olaraq, bilavasitə məcburetmə tədbirləri formasında hüquq-mühafizə reaksiyasının göstərilməsini tələb edir.

İnzibati xətal faktından əmələ gələn münasibətlər isə daha mürəkkəb inzibati-məcburetmə münasibətləridir; onlar inzibati-delik (günah, təqsir, qəbahət) münasibətləri də adlanır. Belə münasibətlər yarıdanıqda hüquq-mühafizə reaksiyasının başqa formada – inzibati məsuliyyət tədbirləri formasında göstərilməsi tələb olunur. Məsələn, inzibati xətalər qanunvericiliyinə görə, gömrük qaydaları əleyhinə olan inzibati xəta törədilməsi qadağan edilir (İXM,

maddə 479-509). Hər hansı şəxs tərəfindən belə qadağaların pozulması, yəni inzibati xəta törədilməsi hallarında həmin şəxsə qarşı inzibati tənbeh tətbiq edilməsinin özünün tənzimlənməsini tələb edən münasibətlər yaranır.

Beləliklə, qeyd edə bilirik ki, gömrük işi sferasında fəaliyyətin həyata keçirilməsi ilə bağlı yuxarıda göstərdiyimiz əsas qrup münasibətlər – təşkilati-gömrük, nəzarət-gömrük və inzibati-məcburetmə münasibətləri gömrük hüququnun nizamasalma predmetini təşkil edir.

Hüquq doktrinasına görə, hər hansı hüquqi qurumun (sahə, yarım sahə, institut və s.) özünün ayrıca, yəni özünəxas hüquqi tənzimlənmə metodu (yunanca «methodos» - üsul) olmalıdır. Düzdür, bu şərt həlledici amil olmasa da, hüquqi qurumun ayrı-ayrı hüquqi hissələrə (tərkib hissələrə) bölünməsinin əsas meyarlarından və əlamətlərindən biridir.

Qeyd etmək lazımdır ki, gömrük hüququnun nəinki özünəməxsus hüquqi tənzimlənmə predmeti, həmçinin xüsusi tənzimlənmə metodu vardır. Hüquqi tənzimlənmə metodu – cəmiyyətdə insanların davranışına təsir göstərmək metodudur və o, ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsinə dair hüquqi vasitə və üsulların məcmusundan ibarətdir. Başqa sözlə desək, idarəetmənin metodu idarəetmənin məqsəd və vəzifələrinə nail olmaq üçün idarəetmə subyektlərinin idarəetmə obyektinə göstərdiyi təsir üsuludur. (9) Gömrük hüququnun metodu, şübhəsiz ki, inzibati hüquq metodundan törəmə olsa da, öz təsiretmə hüdudlarında müəyyən spesifik cəhətlərə malikdir.

Gömrük hüququnun özünəxas metodunun mahiyyəti onun predmeti ilə şərtlənir,

ikinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edir, predmetdən asılı olub, ondan törəyir. Hüququn predmeti obyektiv məzmunu malik olmaqla, prinsip etibarilə, qanunvericinin iradəsindən asılı deyildir. Metod isə, predmetdən fərqli olaraq, subyektiv xarakter daşıyır. Belə ki, nizama salınan münasibətlərin xarakteri və təbiəti bu və ya digər metoddan istifadə olunmasına əsas verir. Metod qanunvericinin iradəsindən mühüm dərəcədə asılıdır. Metod predmetlə sıx surətdə bağlı və qarşılıqlı əlaqədə olmaqla, birlikdə gömrük hüququnun hüquqi qurum kimi ayrılması üçün əsas rol oynayır, gömrük hüquq sisteminin qurulmasında və yaranmasında vacib əhəmiyyət kəsb edir.

Gömrük hüququnun metodu dedikdə gömrük işi sahəsində şəxslərin üzərinə onların aktiv davranışına dair vəzifələrin qoyulması (pozitiv məcburetmə, sərəncamvermə), sərbəst hərəkət etmələrinə aid hüquqların verilməsi (icazəvermə, səlahiyyətvermə) və hüquqazidd əməllərin törədilməsindən çəkinmək öhdəliyinin qoyulması (qadağanetmə) üzrə ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsinin hüquqi vasitə və üsullarının məcmusu başa düşülür.

Hüquq ədəbiyyatı səhifələrində göstəriləndi kimi, inzibati hüquq üç hissədən ibarətdir: (9)

– ümumi xarakterli idarəçilik münasibətlərini tənzimləyən, yəni bütün idarəetmə üçün ümumi olan normalar qrupu;

– idarəetmənin bu və ya digər sahəsinin və ya bölməsinin ictimai münasibətlərini tənzimləyən normalar qrupu;

– inzibati-yurisdiksiya fəaliyyəti sahəsində yaranan ictimai münasibətləri tənzimləyən normalar qrupu.

Gömrük işi sahəsində fəaliyyətə münasibətdə, qeyd edə bilərik ki, inzibati hüquq sistemində üç yarım sahə fərqləndirilir: idarəetmə hüququ, gömrük hüququ və inzibati-yurisdiksiya hüququ. Əgər idarəetmə və inzibati-yurisdiksiya hüququ üçün pozitiv məcburetmə və icazəvermə yolu ilə tənzimləmə üsulları üstünlük təşkil edərsə, gömrük hüququnda isə göstərdiyimiz bütün hüquqi tənzimləmə üsulları müxtəlif proporsiya və nisbətdə həyata keçirilməklə yanaşı, əsas tənzimləyici funksiyaları qadağanedicilə normalar yerinə yetirir. Başqa sözlə desək, qadağanedicilə normalar gömrük fəaliyyəti sahəsində subyektlərin davranışına təsir göstərmək üsulu kimi gömrük hüququnda əsas və başlıca yer tutsa da, eynizəmanda digər təsir üsulları kimi müəyyən dərəcədə mühafizəedicilə rol da oynayır. Məsələn, fiziki şəxs gömrük qaydalarının qadağanedicilə normalarını pozmaqla gömrük inspektoru ilə hüquq-mühafizə münasibətinə daxil olur; bu zaman fakt üzrə konkret hüquqi əlaqə (rabitə) yaranır: qadağanedicilə normaları pozan şəxsə (fiziki şəxsə) münasibətdə digər iştirakçı (gömrük inspektoru) arasında. Təbii ki, elə bu andan «icazəverici» üsul təsir göstərməyə başlayır. Lakin hüquq pozuntusu faktının özünə gömrük hüququnun qadağanedicilə normalarının (mühafizə olunan normaların) pozulması nəticəsində yaranan hal (inzibati xəta) kimi baxmaq lazımdır.

Qadağan – subyektlərin müəyyən əməllərdən çəkinməsinə nəzərdə tutan «passiv» hüquqi vəzifədir. İnzibati-hüquqi qadağanlar müəyyən şəxslərin üzərinə hüquq pozuntularının (inzibati xətələrin) törədilməsindən çəkinmək vəzifəsi qoyur və buna görə də gömrük işi sahəsində şəxslərin (fiziki

və hüquqi şəxslərin) davranışını tənzimləyir.

Hüquqi qadağanlar gömrük hüququnun predmetini təşkil edən ictimai münasibətlərin reqlamentləşdirilməsində vacib rol oynayır; onlar ikili hüquqi təbiətə malikdir:

– ölkənin iqtisadi suverenliyinin qorunmasına, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinə, ətraf mühitin mühafizəsinə, dövlətin iqtisadi və maliyyə mənafehlərinin müdafiəsinə, sanitariya-karantin tədbirlərinin həyata keçirilməsinin təmin olunmasına və s. istiqamətlərə yönəlmiş qadağanedici hüquq normaları, əsasən və başlıca olaraq, Gömrük Məcəlləsi, İnzibati Xətalara Məcəlləsi, Cənayət Məcəlləsi, Vergi Məcəlləsi və digər normativ hüquqi aktlarda ehtiva olunur;

– bütün şəxslər üçün Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş hüquqların, azadlıqların və onların qanuni mənafehlərinin hüquqazidd əməllərdən qorunmasına istiqamətlənmiş hüquqi qadağanlar; bu qadağanedici normalar gömrük hüququnun nəzarət-gömrük və inzibati-məcburetmə tədbirləri vasitəsilə realizə olunur.

Hüquqi qadağanlar, əsasən, «gömrük orqanı – fiziki və hüquqi şəxslər» gömrük-hüquq münasibətləri subyektlərinin vəziyyətini (hüquqi statusunu) şərtləndirir və bu da, öz növbəsində, «gömrük hüququnun metodu» məhfumunun daha aydın başa düşülməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Başqa sözlə, gömrük hüququnun özünəxas metodunun formalaşmasına gömrük fəaliyyəti subyektlərinin hüquqi statusu önəmli təsir göstərir.

Beləliklə, qeyd etmək lazımdır ki, gömrük hüququnun özünəməxsus metodunun

formalaşmasında mərkəzi yer tutan qadağanedici normalar, daha doğrusu, tənzimləyici-qadağanedici normalar müəyyən edici (sərəncamverici) və icazəverici normalardan təcrid edilmiş halda deyil, onlarla birlikdə fəaliyyət göstərir. Bu hüquqi vasitə və üsulların sistemi və məcmusu bütövlükdə gömrük hüququnun özünəxas vahid metodunu yaradır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Hüquq mühafizə orqanı əməkdaşının insan hüquqlarına dair məlumat kitabı Fuad Ələsgərovun rəhbərliyi ilə. Bakı, 2009, s.6.
- 2//. Бекяшев К.А., Моисеев Е.Г. Таможенное право. Учебник. М., 2010, с.29.
- 3// Халипов С.В. Таможенное право. Учебник. М., 2006, с. 44-45.
4. Бекяшев К.А., Моисеев Е.Г. Таможенное право. Учебник. М., 2010, с. 8-9.
5. Пирийев Я.С. Азярбайъан Республикасынын щцгуг мщцафизя органлары. Дярслик. Бақы, 2005, с.435; Правоохранительные органы Российской Федерации. Учебник / Ю.А.Дмитриев, М.А.Шапкин. М., 2008, с.278; Qəfərov M.S., Eyvazov H.Q. Hüquq-mühafizə orqanları. Dərslik. Bakı, 2012, s.276 və s.
6. Шергин А.П. Проблемы административно-деликтного права // Государство и право. 1994, № 8-9, с. 55; Братусь С.Н.Юридическая ответственность и законность. М., 1976, с. 135; Abdüləli Abdullayev, Fəxrəddin Nağıyev. İnzibati hüquq. Dərslik. Bakı, 2008, s.675 və b.
7. Abdüləli Abdullayev, Fəxrəddin Nağıyev. İnzibati hüquq. Dərslik. Bakı, 2008, s.678-690.
8. Abdüləli Abdullayev, Fəxrəddin Nağıyev. İnzibati hüquq. Dərslik. Bakı, 2008, s.122.
9. Aduləli Abdullayev. İnzibati hüquq (I-II hissə). Dərs vəsaiti. Bakı, 2005, s.33-34 və b.

